

ՎԱՐԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Պատմական գիտությունների դոկտոր

ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՎԱՆՔԻ ՁԵՌԱԳՐԵՐԸ ՄՈՍԿՎԱՅՈՒՄ (1915-1922 ԹԹ.)

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Գերմանիայի և Ավստրիայի խմբավորմանը միացավ նաև Թուրքիան, որի գլխավոր նպատակն էր գրավել Անդրկովկասը: Պատերազմի սկզբնական շրջանում, հատկապես 1914 թ. վերջերին, թուրքերի հարձակողական գործողությունները որոշակի հաջողություն ունեցան: Էնվեր փաշայի ղեկավարությամբ թուրքերը կարողացան մտնել Սարիղամիշ-Կադզվանի շրջանները և լուրջ մտադրություն ունեին հարձակվելու Արարատյան դաշտի, իսկ հետո՝ Վրաստանի վրա: Հայաստանում և Վրաստանում տագնապալի վիճակ ստեղծվեց: Անդրկովկասում Ռուսաստանի փոխարքա, իշխան Վորոնցով-Դաշկովը, Թիֆլիսի քաղաքագլուխ Խատիսյանը և մեծ թվով ազդեցիկ գործիչներ ու հարուստներ հեռացան Թիֆլիսից: Ոմանք մեկնեցին Բաքու, շատերն էլ ապաստան գտան Հյուսիսային Կովկասում:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ Հինգերորդ Տփլիսեցին (Կթդ. 1912-1930 թթ.) պաշտոնական առաջարկություն ստացավ մեկնելու Էջմիածնից: Բայց Կաթողիկոսը մերժեց այդ առաջարկությունը և որոշեց մնալ Էջմիածնում: Ռազմաճակատում շուտով իրավիճակը փոխվեց: Ռուսական զորքերը հայ կամավորների եռանդուն աջակցությամբ հզոր հակահարձակման անցան և Սարիղամիշի տակ ջախջախիչ պարտության մատնեցին թուրքերին, որոնք խուճապահար նահանջեցին դեպի Էրզրում: Հարձակման անցած 110000 թուրք զինվորներից Էրզրում հասան միայն 12000-ը:

Չնայած դրան, Կաթողիկոսը որոշում կայացրեց ապահովության համար վանքի ձեռագիր մատյանները տեղափոխել Մոսկվա, որոնք այդ ժամանակ պահվում էին բարերար Ավան Յուզբաշյանի կառուցած մատենադարանի շենքում: Երբ ձեռագրերը գնացքով հասցվեցին Մոսկվա, տեղի հայոց եկեղեցական խորհուրդը և «Հայկական կոմիտեն» որոշեցին դրանք պահել Սուրբ Խաչ եկեղեցում, որը գտնվում էր Հայկական նրբանցքի («Արմյանսկի պերեուդկ») վրա: Դժբախտաբար տարիներ անց Ռուսաստանում սկսված հակաեկեղեցական շարժման ժամանակ հիմնահատակ ավերվեց նաև այդ եկեղեցին: Մոսկվաբնակ մեծահարուստներ՝ Հովհաննես և Նիկողայոս Ժամհարյանները առաջարկեցին ձեռագրերը պահել իրենց ամրակուռ պատերով կառուցված բանկի նկուղի երկաթե պահարաններում: Բայց Գևորգ Կաթողիկոսը մերժեց այդ առաջարկությունը, և ձեռագրերը զետեղեցին Սուրբ Խաչ եկեղեցու հոգևոր վարչության և դպրաց դասի շապիկների սենյակներում: Դա խելացի որոշում էր, և դրանով ձեռագրերը ազատվեցին հնարավոր թալանից, որին հեղափոխության

Ժամանակ ենթարկվեց Մոսկվայի բանկերի մեծագույն մասը:

Մոսկվայում ձեռագրերի պահպանմանը եռանդուն մասնակցություն է ունեցել նաև տեղի հայ եկեղեցականներից Արսեն ավագ քահանա Սիմոնյանցը, որը հետագայում, տեղափոխվելով ԱՄՆ (Բոստոն), թղթակցություն է ուղարկել Բոստոնում հրատարակվող «Հայրենիք Ամսագիր» պարբերականին: 1966 թ. հունիս ամսվա համարում այդ ամսագրում լույս է ընծայվում Արսեն քահանայի թղթակցությունը, որի մեջ մանրամասն նկարագրված է հետագայում Էջմիածնում հավաքված մյուս ձեռագրերի հետ պետականացված և այժմ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրերի հիմնական մասը հանդիսացող Էջմիածնի վանքի մատյանների մոսկովյան ուղիսականը:

Ըստ այս թղթակցության, Էջմիածնից Մոսկվա փոխադրվող ձեռագրերին ուղեկցել են Էջմիածնի սինոդի անդամներ Մատթեոս արքեպիսկոպոս Մատթեոսյանը, Բաբկեն ծայրագույն վարդապետ Աղավելյանը, Արսեն ավագ քահանա Սիմոնյանցը և մի քանի աշխարհականներ: Ձեռագրերը զետեղված են եղել հատուկ այդ նպատակով կառուցված թիթեղապատ ամրակուռ 137 սնդուկների մեջ: Դրանցով էլ նրանք 1922 թ. վերադարձվեցին Էջմիածին: 1939 թ. երբ ձեռագրերը տեղափոխվեցին Երևան՝ Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրային գրադարանի ձեռագրատանը հատկացված հարկաբաժինը, օգտագործվեցին նաև այդ սնդուկները: Հայրենական պատերազմի ժամանակ նույն սնդուկներով ձեռագրերը իջեցվեցին գրադարանի ներքնահարկը, իսկ երբ կառուցվեց Մատենադարանի ներկա շենքը, սնդուկները դարձյալ օգտագործվեցին ձեռագրերի փոխադրման համար: Հետո դրանք պահվում էին Մատենադարանի ներքնահարկերից մեկում և խոնավության պատճառով լիովին փչացան ու քայքայվեցին: Այդ սնդուկներից այժմ մնացել են հինգ հատ, որոնցից մեկը գտնվում է Մատենադարանի ձեռագրատանը, մյուսները՝ Հայաստանի Ազգային գրադարանի պահոցներից մեկում:

Ստորև հրապարակում ենք Արսեն ավագ քահանա Սիմոնյանցի սույն հուշագրությունը: